

XVI. YÜZYIL ANADOLUSU'NDA ZİRAİ YAPI VE KÖYLÜLERİN GEÇİM DURUMLARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME: AKŞEHİR ÖRNEĞİ

*Volkan ERTÜRK**

ÖZET

Osmanlı devrinde coğrafi şartların uygunluğuna bağlı olarak önemli bir tarım ve nüfus potansiyeline sahip olan Akşehir, Anadolu Selçuklular devrinde başkent, Osmanlı devrinde ise Karaman eyaletinin merkez sancağı olan Konya'ya çok yakın ve önemli yollar üzerinde bulunmaktadır. Buna ilaveten, İstanbul-Mekke hac yolu üzerindeki konumu ile ticarî ve iktisadî açıdan önemli bir merkez konumundadır.

Bu çalışmada, XVI. yüzyılda Akşehir'in ziraî yapısı ve köylülerinin geçim durumlarını tahlil ederek bazı tespitlerde bulunduk. Özellikle, XVI. yüzyılda Akşehir coğrafyasında meydana gelen değişimler ve reyanın bu değişimler karşısındaki sosyo-iktisadî durumu çalışmamızda ayrıntılarıyla irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akşehir, tarım, nüfus, hububat, gelir

AN EVALUATION OF AGRICULTURAL STRUCTURE AND PEASANTS SUBSISTENCE IN THE XVI. CENTURY ANATOLIA: AKŞEHİR CASE

ABSTRACT

Having an important agricultural and population potential due to favourable geographical conditions Akşehir was very near to Konya which was the capital in Anatolian Seljuks and which was the central sanjak of Karaman province in Ottoman period along the important trade routes. Moreover, with its location along the pilgrim way of İstanbul-Mecca, it was an important center in terms of trade and economics.

In this study we have some findings about the agricultural structure of Akşehir and subsistence of peasants in the 16. century. We have especially dealt in detail with the changes that occurred in Akşehir in the 16. century and the social economic situation of the subjects in face of these changes.

Key Words: Akşehir, agriculture, population, cereal, revenue

Giriş

Osmanlı devrinde önemli bir ziraî potansiyele sahip Akşehir'in, tarım ve hayvancılığa müsait coğrafi imkânlarıyla Osmanlı öncesi dönemde de önemli bir iskân sahası olduğu

* Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Ü. Fen-Ed. Fak. Tarih Böl. El-mek: volkanerturk@myinet.com

bilinmektedir.¹ Ayrıca Akşehir, İstanbul-Konya-Halep-Mekke hac yolu üzerindeki mevki ile ticarî ve iktisadî faaliyet içinde merkezî ağırlık taşımaktadır. Bununla beraber bilhassa coğrafi şartlarıyla da çevresinde büyük ölçüde nüfus barındırabilme kabiliyetine sahiptir.

Akşehir sancağının ziraî yapısını ve köylülerin geçim durumlarını tahlil ederken tahrir defterlerinden istifade edeceğiz. Çalışmamızdaki veriler, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde mevcut olan 1502 tarihine ait TD 40, 1518 tarihine ait TD 455, 1524 tarihli TD 399, 1539 tarihli TD 415 ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde kayıtlı 1584 tarihli TD 146'daki kayıtları kapsamaktadır. İncelememizde tahrir defterlerinin bize sunduğu imkânlar çerçevesinde Akşehir sancağının takribî yüz yıllık süreçteki ziraî gelişimini ve kırsal kesimdeki insanların refah seviyelerindeki değişimi tespit etmeye çalışacağız.

Akşehir Sancağında Ziraî Yapı

Osmanlı Devletinin iktisadî yapısını genel itibariyle ziraat teşkil etmekte olup halkın önemli bir çoğunluğu bu alanda istihdam edilmekteydi. Bu ziraat anlayışının temel emek birimi ise aile reisi erkeğin simgelediği köylü ailesidir.² Bununla beraber vergi gelirlerinin çoğu tarımsal ürünlerden alınıyor ve ihracatın çoğu tarım ürünlerinden gerçekleştiriliyordu. Bu nedenle, Osmanlı Devletinde tahıl üretimi ve vergilendirilmesine ilişkin konuları ele alarak incelemek ülkenin genel ekonomik seviyesini açıklayabilmek için de gereklidir.³ Hiç şüphesiz köylerde yaşayan askerî sınıf mensupları ve vergiden kısmen veya tamamen muaf insanlar da vardı ama bugüne kadar tahrir defterleri üzerinde yapılan çalışmalardan bunların kır nüfusu içinde küçük bir yer işgal ettikleri sonucu çıkarılabilir.⁴

Tetkik ettiğimiz Akşehir sancağı, coğrafi şartları itibariyle ziraî üretime uygun bir konumdadır. Kuşkusuz suyun bulunabilirliği ve iklim yapısı bu duruma önemli bir oranda etkindir. Akşehir sancağında ziraî sektörünün en başta gelen mahsulünü hububat, bilhassa buğday ve arpa teşkil etmektedir. Akşehir için oldukça önemli bir hububat ürünü olan buğdaya aynı zamanda orta iklim kuşağı medeniyetlerini temsil eden bir ürün ve ilaveten medeniyetlerin temeli gözüyle de bakılabilir.⁵ Akşehir sancağı tahrir defterlerinde buğday ve arpa mahsulleri köylerin vergi kalemlerini teşkil eden “el-mahsul” kısmında gerek çeşit ve gerekse alınan vergi miktarı bakımından kaydedildiği dikkat çekmektedir.

Osmanlı Devletinde geçimlik ekonominin en temel ürünlerinden biri olan buğday, stratejik bir öneme de sahiptir. Bu sebepten hububat ziraati ve hassaten buğday üretimi Osmanlı Devleti tarafından bizzat teşvik edilmiş ve üretim mekanizması kanunnameler ile sıkı bir denetime tâbi tutulmuştur. Osmanlı merkezi hükümeti hububat üretiminde çok sıkı tedbirlere müracaat etmiş ve her kazanın tahıl açısından kendine yeterli olması gerektiğini varsaymıştır.⁶ Ekonomik ve mali yapının büyük ölçüde tarıma dayandığı Osmanlı Devletinde hububat ürünlerinin vergilendirilmesi de sıkı denetim altına alınmıştır. Bu denetim, vergi gelirlerinin güvence altına alınması ve özellikle

¹ Akşehir'in Osmanlı öncesi tarihi ve Osmanlı idaresine girişi hakkında genel bilgiler için bkz. Besim Darkot, “Akşehir”, *İA*, I, s. 277; İlhan Şahin, “Akşehir”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 298; İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir Tarihi, Turistik Klavuz*, İstanbul 1945, s. 5-20.

² Halil İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 2.

³ Eftal Ş. Batmaz, “XV-XVI. Yüzyıl Sancak Kanunnâmelerine Göre Osmanlı Devletinde Tahıl Üretimi” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23/36, Ankara 2004, s. 36.

⁴ Mehmet Öz, “XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma” *OA*, XVII, İstanbul 1997, s. 77.

⁵ Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar* Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1993, s. 85-118.

⁶ Lütfi Güçer, “Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tâbi Olduğu Kayıtlar”, *İFM*, XIII/1-4 (1952), s. 79-98.

büyük şehirlerin ve ordunun iâşesinin sağlanması için de gerekliydi.⁷ Akşehir sancağından, coğrafi konumu itibarıyla Avrupa'ya tahıl ihracatı veya İstanbul'a tahıl teslimatı yapması beklenilmemiştir. Sadece askerî gereksinimlerin karşılanması için özellikle ordunun İran'da seferde olduğu zamanlarda veya Kıbrıs savaşı sırasında bu bölgeden tahıl transferi yapılmıştır.⁸

1570 tarihli Karaman beylerbeyine gönderilen bir mühime kaydında Kıbrıs adasına zahire transferi için Akşehir sancakbeyi Hüsrev'in yanına çavuş ve sipâhi tayin olunmakla, defter mucebince mezburların gönderilip istihdam ettirilmesi emredilmiştir.⁹

Akşehir sancağında ziraî alanlar imparatorluğun genelinde olduğu gibi bir çiftçi ailesinin işleyebileceği ölçülerde taksim edilmiştir. Bunlara çift veya çiftlik denilmektedir. Büyüklükleri mahalline ve toprağın verim kabiliyetine göre değişim göstermektedir.¹⁰ Karaman eyaletine ait umumi kanunnâmelerde bir çiftlik: a'lâ yerden 60, evsat yerden 90 ve ednâ yerden 120 dönüm olarak belirlenmiştir.¹¹ Bir dönüm ise, birçok kanunnâmelerde boyu ve genişliği kırkar adım olan bir alan olarak tarif olunmuştur.¹² Akşehir sancağında ziraat sahaları yukarıdaki tarife uygun olarak tam çift ve nim çift olarak bölünmüştür. Sadece birkaç yerde bir buçuk çiftlik yere rastlanılmıştır.

1502 tarihli mufassal deftere göre Akşehir sancağında 1065 çift, 2034 nim çift mevcuttur. Bu sayılar 1518 tarihinde 592 çift, 2061 nim çift, 1524 tarihinde 566 çift, 2069 nim çift, 1539'da 504 çift, 2541 nim çift, 1584'te ise 266 çift, 2958 nim çift mevcuttur.¹³ Bu tablodan anlaşılacağı üzere çok büyük oranda toprak parçalanması yaşanmıştır. Aslında devlet esas itibarıyla küçük ziraî işletme denilen çiftliklerin parçalanmasını arzu etmemekte, hatta bunun kanunnâmeler ile yasaklandığı bilinmektedir. Fakat demografik sebepler sonucunda bu hükmün tatbiki güçleşmiştir. Akşehir sancağındaki toprak parçalanmalarının en büyük sebebi nüfus artışları ve bunun bir sonucu olarak daha çok kişiye toprak temini endişesidir.

Akşehir Sancağındaki Çift ve Nim Çiftlerin Kazalara Göre Dağılımı (Tablo I)

KAZALAR	Çift					Nim Çift				
	1502	1518	1524	1539	1584	1502	1518	1524	1539	1584
1 Akşehir	536	278	272	267	137	1005	978	1006	1079	1298
2 Iğun	308	183	164	137	87	416	503	498	768	864
3 İshaklu	138	72	69	57	24	408	325	324	389	477
4 Çimen-İli	83	59	61	43	18	205	255	241	305	319
TOPLAM	1065	592	566	504	266	2034	2061	2069	2541	2958

Akşehir sancağı dâhilinde ziraat yapılan bir başka birim de zeminlerdir; fakat bunların sayısı çok fazla değildir. Sancak genelinde zemin olarak nitelendirilen toprakları tasarruf edenlerin bir

⁷ Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", İFM, XI/1-4 (1949-50), s. 397-416.

⁸ Volkan Ertürk, XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı, İstanbul 2011, s. 185.

⁹ BOA. MD 11, s. 65, hüküm no: 456.

¹⁰ Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler, I, s. 789-797; Halil İnalçık, "Çiftlik" EI, II, s. 32.

¹¹ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, III, s. 319.

¹² "hatevât-ı müte'arefe ile tûlen ve arzen kırk hatve yerdir", Ömer Lütfi Barkan, XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mafî Esasları, I, Kanunlar, İstanbul 1943, s. 2.

¹³ BOA. TD 40, s. 639-785; BOA. TD 455, s. 463-568; BOA. TD 399, s. 311-420; BOA. TD 415, s. 332-449; TK. KKA. TD 146, vrk. 13a-127a.

kısmı, köy raiyyeti olmakla birlikte büyük bir kısmı, köyün aslı raiyyeti olmayan ve hariçten gelip ziraat yapan kişilerdir.¹⁴

Bir köyde yaşayan yetişkin erkeklerin sayısı neferen veya cem'an çizgileri altında doğru olarak veriliyorsa da bunların altındaki çift, nim bennâk sayıları orada bu miktarda toprağa sahip kişilerin sayısından ziyade, bu nitelikteki arazi parçası sayısını ifade eder. Böyle durumlarda nefer rakamı ile tek tek kategorilerin toplanmasıyla elde edilen rakamlar tam olarak çakışmaz. Meselâ, eğer bir zemin sahibinin yeri bir çiftlik kadarsa o köydeki çift yazılan reâyâ'nın yanı sıra bu kişinin zemini de çift sayısına dâhil olunuyordu. Nüfus olarak çift, nim ve bennâk sahiplerini hesaplarken bunları hariç tutmak gerekmektedir. Zira bunlar, kişi olarak zaten aynı köyde veya başka bir köyde kaydolmuşlardır.¹⁵ Tetkik ettiğimiz Akşehir sancağı tahrir defterlerinde zeminler, vergi birimlerine dâhil edildiği halde nüfusla ilgili olarak çift ve nim toplamlarına dâhil edilmemişlerdir. Akşehir sancağı dâhilinde zeminler genel olarak nim statüsünde kaydedilmiş olup az miktarda çift olarak kayıtlı olanlar da mevcuttur.

Kır iskân alanlarının yakın çevresindeki çiftlikler ve zeminlerden başka, istisnaları dışında yerleşmenin olmadığı ve bir kısmı köy ulaşım mesafesi içinde diğer bir kısmı daha uzak mesafelerde bulunan mezraalar bulunmaktadır. Mezraa terimi bazı istisnaların dışında sürekli yerleşim birimi olmayan ziraat sahaları için kullanılır.¹⁶ Mezraalar, genellikle ahalisi perâkende olmuş eski iskân merkezleridir.¹⁷

Akşehir sancağı dâhilinde tetkik ettiğimiz defterlerde mezraaların terk edilen köylerden oluştuğuna dair kayıtlar mevcut olmamakla birlikte mezraa isimlerini tahlil ettiğimizde, sonu ağıl ile biten mezraa isimlerinin burada evvelen kurulan koyun ağıllarına, sonu viran, öyük ve ören ile biten mezraa isimlerinin de ahalisi dağılmış eski iskân birimlerine işaret ettiği düşünülebilir. Bu bağlamda Akşehir sancağı mezraa gelirlerine baktığımız da 1502 tarihinde Akşehir sancağı mezraa gelirlerinin yekûnu 33.155 akçedir. Bu sayı 1518'de 35.584 akçe, 1524'te 40.813 akçe, 1539'da 55.387 akçe, 1584'te ise 44.611 akçedir.¹⁸ Akşehir sancağı dâhilinde takribi yüz yıllık süreçte mezraa sayılarındaki değişime bakacak olursak, özellikle yüzyılın ikinci yarısında mezraa sayılarında önemli bir gerileme gözlenmektedir. (bkz. Tablo II) Bu duruma yol açan temel sebep mezraaların köylere dönüşmesidir.

¹⁴ Hariç raiyyet hakkında daha geniş bilgi için bkz. Oktay Özel, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Hariç Raiyyet", **TDA**, 43, İstanbul 1986, s. 159-171.

¹⁵ Mehmet Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, Ankara 1999, s. 43-44.

¹⁶ Wolf-Dieter Hütteroth-Kamal Abdulfattah, **Historical Geography of Palestina Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century**, Erlangen 1977, s. 29.

¹⁷ Halil İnalçık, **H. 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, Ankara 1987, s. XXIX.

¹⁸ BOA. **TD 40**, s. 639-785; BOA. **TD 455**, s. 463-568; BOA. **TD 399**, s. 311-420; BOA. **TD 415**, s. 332-449; TK. KKA. **TD 146**, vrk. 13a-127a.

Akşehir Sancağındaki Mezraaların Sayı ve Hâsıllarının Kazalara Göre Dağılımı (Tablo II)

KAZALAR	TAHRİRLER									
	1502		1518		1524		1539		1584	
	Sayı	Hâsıl	Sayı	Hâsıl	Sayı	Hâsıl	Sayı	Hâsıl	Sayı	Hâsıl
1 Akşehir	7	4155	12	6980	13	7245	12	9516	11	12300
2 Ilgun	41	26444	43	25304	42	24238	40	28989	27	18711
3 İshaklı	4	1400	3	2500	13	8530	12	16040	9	13600
4 Çimen-İli	4	1156	3	800	3	800	3	842	X	X
TOPLAM	56	33155	61	35584	71	40813	67	55387	47	44611

Akşehir sancağı genelinde ziraat yapılan toprakların büyük bir kısmının birimi bilindiğine göre, buradan hareketle sancak genelinde ekilebilir alanların dönüm olarak tahminî karşılığını bulmak mümkündür. Karaman eyâletinde orta verimlilikteki bir çiftlik miktarı arazi 80-90 dönüm civarındadır. Buna göre ortalama bir çiftlik miktarı araziyi 80 dönüm, nim çift miktarı araziyi 40 dönüm olarak kabul edebiliriz. Sancak genelinde ekinli bennâk olarak bilinen ve 1/4 çiftlik olarak kabul edilen¹⁹ topraklara ise tetkik ettiğimiz defterlerde rastlanılmamıştır.

Bu durumda, 1502'de en az 166.560, 1518'de 129.800, 1524'te 128.040, 1539'da 144.160, 1584'te 139.600 dönüm toprağın tarım arazisi olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu ifade ettiğimiz rakamların ekilebilir toprakların tamamını yansıtmadığı ve tahminî rakamlar olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Dikkat edilirse burada çift, nim çift ve statüsü çift veya nim olarak kaydedilen zeminler esas alınmıştır. Bunların dışında ziraat yapılan mezraalar ile özellikle Akşehir şehir merkezi etrafındaki tarım alanları, miktarları tetkik ettiğimiz defterlerde belirtilmediği için dikkate alınmamıştır.

Akşehir sancağı genelindeki hububat üretimi yapılan arazilerin tahminî miktarı ve toplam hububat üretimi bilindiğine göre, buradan hareketle dönüm başına düşen üretim miktarını bulabiliriz. Tarım teknolojisinin öküz ve sabana dayandığı sanayi öncesi toplumlarda bir yılda, bir çift öküzle köylünün işleyebileceği toprak miktarı 35-45 dönüm arasında idi.²⁰ Mevcut tarım arazisinin, o devrin şartlarında en azından yarısının nadasa bırakıldığı düşünülürse ekili alanların yarıya düştüğü görülecektir. O halde, tarım arazilerinin bir dönümüne düşen ortalama hububat üretim miktarını, 1502'de 514.250 kile olan toplam hububat üretimini 166.560 dönüm olan toplam arazilerin yarısı 83.280 dönüme böldüğümüzde $(514.250 / 83.280) = 6,17$ kile olarak hesaplayabiliriz. Bu oranlar 1518'de $(354.800 / 64.900) = 5,46$ kile, 1524'te $(343.965 / 64.020) = 5,37$ kile, 1539'da $(347.115 / 72.080) = 4,81$ kile, 1584'te $(415.205 / 69.800) = 5,94$ kiledir.

Akşehir sancağı dâhilinde XVI. yüzyılda nüfusun zamanla artması ile birlikte tarım faaliyetlerinde çalışan işgücünün artacağı, ücretlerin ucuzlayacağı ve iâşe temini için gayretin daha

¹⁹ Mehmet Öz, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Anadolu'nun Sosyal Tarihine Dair Araştırmalar: Genel Bir Değerlendirme" **Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan 1999**, Konya 2000, s. 528.

²⁰ Tefik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, İstanbul 1988, s. 86.

fazla olacağı kesindir. Bu durumda dönüm başına düşen hububat üretim miktarının daha fazla olması beklenirken, takribi 80 yıllık süreçte artmak bir yana, düşüş gerçekleşmiştir.

Dönüm başına düşen tahmini üretim miktarlarını tespit ettikten sonra, bir dönüm toprağa ne kadar tahmini tohum ekildiğini bulabiliriz. Anadolu'da XIX. yüzyılın sonlarında buğdayda bire 5 hâsıl alınırken arpada bire 7 oranında hâsıl alınabiliyordu.²¹ Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyılın sonlarına kadar olan süreçte tarım teknolojisinin pek fazla değişmediği varsayılırsa, bu rakamları XVI. yüzyıl içinde kullanmakta bir sakınca olabileceğini düşünmüyoruz. Burada buğday ve arpayı bir bütün olarak düşünürsek, 1'e 6 oranını kullanabiliriz. Buna göre sancak genelinde 1502'de dönüm başına 1,02 kile, 1518'de 0,91 kile, 1524'te 0,89 kile, 1539'da 0,80 kile, 1584'te 0,99 kile tohum ekilmiştir. Bir Karaman kilesini 30.790 kg. olarak kabul ettiğimizde 1502'de 31,4 kg, 1518'de 28 kg, 1524'te 27,4 kg, 1539'da 24,6 kg, 1584'te 30,4 kg. tohum bir dönüm toprağa ekilmiştir. Bunlar oldukça yüksek rakamlardır. Bu da bir Karaman kilesinin Halil İnalıcık'ın ifade ettiği 30,790 kg²² olduğu fikrini tartışmaya açmaktadır.

Akşehir sancağında ilk üç tahrir olan 1502-1518 ve 1524 yıllarında buğday ve arpa rekoltesi bir arada el-galle lafzıyla mütalaa edilmiştir. Karaman eyâleti kanunnâmesinde galle, yarısı buğday ve yarısı arpa ittihaz edilen hububat veya birimin adıdır.²³

Akşehir sancağı genelinde hububat üretimi yapılan köylerin sayılarına ve bu köylerde ekonomik buğday muadili yöntemi uygulanmadan ham olarak nefer başına ve karye başına düşen üretim miktarlarına baktığımızda, 1502 yılında Akşehir sancağında toplam 129 köyde hububat ziraati yapılmakta olup üretim yekûnu 514.250 kiledir.²⁴ 1 Karaman kilesini 30,790 kg kabul edersek toplam üretim miktarı 15.833.757 kilograma tekabül etmektedir. Bu da vergi mükellefi nefer başına 2860 kilograma denk gelmektedir. Bu tarihte hububat öşrü 1/5, hububat narhı ise 3,5 akçedir. Öşre tekabül eden hububat miktarı ise 102.850 kiledir. Karye başına düşen ürün rekoltesi 122.742 kilogramdır.

1518 tarihinde ise yine 129 köyde hububat ziraati yapılmakta olup üretim miktarı % 31 azalarak 354.800 kileye düşmüştür.²⁵ Bu düşüş düşündürücüdür. Keza bu durum hububat üretiminde gerçek bir düşüş müdür, yoksa ilk tahrir yazıcıları ortalama üretimi olduğundan fazla mı tahmin etmişlerdir. Ya da ilk tahrirden sonraki rakamlar gerçek üretimin çok altında mıdır, bu meseleler üzerinde kapsamlı bir tefekkür gerekmektedir. Bu sorunun cevabını vermek için defterlerdeki bilgilerden gözümüze çarpan ilk husus, iki tahrir arasındaki 16 yılda sancak genelindeki 1065 çift, ikinci tahrirde 592 çifte düşmüştür. Bu önemli oranda bir toprak parçalanmasıdır. Üretimdeki düşüşün cevabını belli bir oranda vermektedir. İkinci bir husus ise Yavuz devri doğu seferleridir. Çünkü Akşehir sancağı Osmanlı ordusunun geçiş güzergâhında bulunmakta ve bu bağlamda kısmen de olsa bir ürün zayıflığından söz edilebilir. Fakat bu ikinci olasılık oldukça zayıf bir sebeptir. Asıl üzerinde durulması gereken nokta köyden kente göç olgusu ve toprakların parçalanma katsayısıdır. 1518 tarihinde toplam üretim olan 354.800 kilonun karşılığı 10.924.292 kilogramdır. Bu tarihte vergi mükellefi nefer başına düşen miktar ise 1937 kilogramdır. Bu tarihte hububat öşrü 1/5, hububat narhı ise 5 akçedir. Öşre tekabül eden hububat miktarı ise 70.960 kiledir. Karye başına düşen ürün rekoltesi ise 84.684 kilogramdır.

²¹ Tefik Güran, a.g.e, s. 98-99.

²² Halil İnalıcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul 2003, s. 251.

²³ "...Mevlânâ-i müşârunileyh cem'i vilâyet-i Karaman'ı defter etdükdde galâtlı nisf buğday ve nisf arpa itibar edüp..." Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, s. 323; MK, M. F. Uğur Ktp., No. 1.174, s. 100/a.

²⁴ BOA. TD 40, s. 639-785.

²⁵ BOA. TD 455, s. 463-568.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

1524 tarihinde 125 köyde hububat ziraati yapılmakta olup üretim miktarı 343.965 kiledir.²⁶ Toplam üretim miktarı 10.590.682 kilograma tekabül etmektedir. Bu da vergi mükellefi nefer başına 1709 kilograma denk gelmektedir. Bu tarihte hububat öşrü 1/5, hububat narhı ise 5 akçedir. Öşre tekabül eden hububat miktarı ise 68.793 kiledir. Bu tarihte karye başına düşen ürün rekoltesi 84.725 kilogramdır.

1539 ve 1584 tarihlerinde buğday ve arpa öşür miktarları ilk üç tahririn aksine ayrı ayrı kaydedilmiştir. 1539 tarihinde toplam 136 köyde buğday ziraati yapılmakta olup üretim miktarı 187.590 kiledir.²⁷ Toplam üretim miktarı 5.775.896 kilograma tekabül etmektedir. Bu da vergi mükellefi nefer başına 716 kilograma denk gelmektedir. Bu tarihte hububat öşrü 1/5, buğday narhı ise 7 akçedir. Öşre tekabül eden buğday miktarı ise 37.518 kiledir. Bu tarihte karye başına düşen buğday rekoltesi 42.470 kilogramdır.

Akşehir sancağı dâhilinde arpa üretimini tahlil edecek olursak, 1539 tarihinde 131 köyde arpa ziraati yapılmakta olup üretim miktarı 159.525 kiledir.²⁸ Toplam üretim miktarı 4.911.774 kilograma tekabül etmektedir. Bu da vergi mükellefi nefer başına 608 kilograma denk gelmektedir. Bu tarihte hububat öşrü 1/5, arpa narhı ise 5 akçedir. Öşre tekabül eden arpa miktarı ise 31.905 kiledir. Bu tarihte karye başına düşen arpa rekoltesi 37.494 kilogramdır.

1584 tarihinde Akşehir sancağı dâhilinde 156 köyde buğday ziraati yapılmakta olup üretim miktarı 213.420 kiledir.²⁹ Toplam miktarı 6.571.201 kilograma tekabül etmektedir. Bu da vergi mükellefi nefer başına 437 kilograma denk gelmektedir. Bu tarihte hububat öşrü 1/5, buğday narhı ise 7 akçedir. Öşre tekabül eden buğday miktarı ise 42.684 kiledir. Bu tarihte karye başına düşen buğday rekoltesi 42.123 kilogramdır.

1584 tarihinde arpa üretimini tahlil edecek olursak, 150 köyde arpa ziraati yapılmakta olup üretim miktarı 201.785 kiledir.³⁰ Toplam üretim miktarı 6.212.960 kilograma tekabül etmektedir. Bu da vergi mükellefi nefer başına 413 kilograma denk gelmektedir. Bu tarihte hububat öşrü 1/5, buğday narhı ise 5 akçedir. Öşre tekabül eden arpa miktarı ise 40.357 kiledir. Bu tarihte karye başına düşen arpa rekoltesi 41.419 kilogramdır.

Yukarıda açıklanan verilerden anlaşılacağı üzere 82 yıllık süreçte nüfusun büyük oranda artmasının yanında hububat üretimi de buna paralel azalmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak XVI. yüzyılın başında sancak genelindeki üretim, hâne başına düşen e.b.m. hesaplamaları bahsinde belirtileceği üzere reâyânın ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılarken yüzyılın sonunda bu durum tersine dönmüş ve köylü kendi temel gıda ihtiyacını da karşılamakta zorlanmıştır.

Karaman eyaletine tâbi iki sancaktaki nefer veya kişi başına düşen buğday ve arpa üretimini değerlendirecek olursak Akşehir sancağına komşu bir sancak olan Aksaray sancağı genelinde 1500 tarihinde nefer başına düşen ortalama galle miktarı 2706 kg iken 1522 tarihinde 1730 kg olarak tespit olunmuştur. 1584'te ise yine Akşehir sancağında görülen önemli orandaki düşüşe paralel olarak nefer başına düşen üretim ortalaması 939 kg olarak hesaplanmıştır.³¹ Yukarıda hem Akşehir hem de Aksaray sancağında nefer başına düşen ortalamalarla vergi mükellefi neferlerin 5'er kişilik aileleri geçindirdiklerini varsayarak kişi başına düşen miktar açısından bir değerlendirme yapabiliriz. XVI. yüzyıl Anadolu'sunda ortalama bir köylünün hayatta kalabilme açısından ortak kabul gören 300 kg tahıla gereksinim duyduğunu göz önüne alırsak her iki sancak için yüzyılın ilk

²⁶ BOA. TD 399, s. 311-420.

²⁷ BOA. TD 415, s. 332-449.

²⁸ BOA. TD 415, s. 332-449.

²⁹ TK. KKA. TD 146, vrk. 13a-127a.

³⁰ TK. KKA. TD 146, vrk. 13a-127a.

³¹ Doğan Yörük, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584), Konya 2005, s. 160.

yarısında yapılan tahrirlerin bu oranı rahatça karşıladığını görebiliriz. 1584 yılı rakamları ise bu miktarın oldukça gerisindedir.

Anadolu'nun bazı şehirlerinde kişi başına düşen buğday ve arpa üretimlerine göz atacak olursak 1463 tarihinde Çubuk kazasında kişi başına düşen buğday üretimi yaklaşık 945 kg iken 1571 yılında 273 kg'a gerilemiştir.³² 1455 tarihinde Manavgat kazasında kişi başına buğday üretimi 510 kg, arpa üretimi 265 kg'dır. 1555 tarihinde ise buğday üretimi 220 kg, arpa üretimi 107,7 kg'dır.³³ 1563 tarihinde Zamantu kazasında kişi başına 166 kg buğday, 106 kg arpa hesaplanmıştır.³⁴ 1528 yılında Maraş kazasında kişi başına 228 kg hububat düşerken, 1563 yılında kişi başına 136 kg buğday, 87 kg. arpa düşmüştür.³⁵ 1478 tarihinde Karaağaç-ı Gölhisar kazasında kişi başına düşen buğday üretimi 2252 kg, arpa üretimi 1465 kg'dır. 1522 tarihinde önemli bir oranda düşüşle buğday üretimi 925 kg, arpa üretimi 488 kg'dır. 1568 tarihinde ise kişi başına buğday üretimi 565 kg iken arpa üretimi değişmeyerek 488 kg olarak tespit olunmuştur.³⁶ Ereğli kazasında ise 1500'de 503,8 kg, 1518'de 301,9, 1524'te 302,2 kg, 1539'da 362,9 kg, 1584'te 334,2 kg kişi başına buğday üretimi hesaplanmıştır.³⁷ Bu sonuçları değerlendirdiğimizde Anadolu coğrafyasının muhtelif yerlerindeki kazalarda XVI. yüzyıl genelinde üretim artışlarının nüfus artışlarının gerisinde kalmasına paralel olarak kişi başına düşen ortalama üretim oranlarında önemli miktarda düşüşler görülmüştür.

Akşehir sancağındaki hububat öşürlerinin toplam sancak gelirlerindeki oranını irdeleyecek olursak, 1502 tarihinde sancak genelindeki 3 kazâ merkez geliri ve bunlara tâbi köy gelirleri ile Çimen-İli nâhiyesine tâbi köylerin toplam geliri 699.240 akçedir. Bu tarihte 363.193 akçelik hububat öşrü kayıtlı olup bunun toplam gelire oranı % 52 dir. 1518 tarihinde ise toplam gelir 765.736 akçedir. Bu tarihte hububat öşrü 351.060 akçe olup bunun toplam gelire oranı % 46'dır. 1524 tarihinde toplam gelir 778.762 akçedir. Bu tarihte hububat öşrü 349.077 akçe olup bunun toplam gelire oranı % 45'tir. 1539 tarihinde sancak genelinde toplam gelir 855.213 akçedir. Bu tarihte hububat öşrü 422.151 akçe olup bunun toplam gelire oranı % 49'dur. 1584 tarihinde ise toplam gelir 1.016.035 akçeye ulaşmıştır. Bu tarihte hububat öşürlerinin yekûnu 499.967 akçe olup bunun toplam gelire oranı bir önceki tahrirde olduğu gibi % 49'dur.³⁸

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere sancak genelinde hububat öşür gelirlerinin sancağın toplam gelirine oranı takribi 80 yıllık süreçte fazla değişmemiştir. Aslında bu süreç içerisinde hububat üretimi önemli bir oranda azalmıştır. Fakat hububat narhı yüzyılın başında 3,5 akçe iken son tahrir olan 1584'te buğday için 7 akçeye, arpa için 5 akçeye yükselmiştir. Bu yükselişte tahıl arzının azalması, müteakibinde talebin artmasıyla beraber fiyatların yükselmesi etkili olmuştur. Bunun bir sonucu olarak üretimdeki azalmaya rağmen 82 yıllık süreçte hububat gelirlerinin sancak toplam gelirine oranı önemli miktarda değişmemiştir.

³² Hüseyin Çınar-Osman Gümüşçü, *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası*, Ankara 2002, s.171.

³³ Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası*, Isparta 2009, s. 133-134.

³⁴ İbrahim Solak, *XVI. Yüzyılda Zamantu Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Konya 2007, s. 52.

³⁵ İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*, Ankara 2004, s. 143-145.

³⁶ Mehmet Yaşar Ertaş, *XV. XVI. Yüzyıllarda Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) Kazası*, İstanbul 2007, s. 152-154.

³⁷ Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Ereğli Kazası*, Konya 2009, s. 118.

³⁸ BOA. TD 40, s. 639-785; BOA. TD 455, s. 463-568; BOA. TD 399, s. 311-420; BOA. TD 415, s. 332-449; TK. KKA. TD 146, vrk. 13a-127a.

1584 tarihli Karaman eyâleti kanunnâmesine göre buğday ve arpa narhları için eyâlet genelinde ortak fiyatlar tatbik edilirken sadece İç-İl sancağında gallenin bol olmamasından narhın diğer sancaklara göre 3'er akçe yüksek olduğu görülmektedir.³⁹

Yukarıda hububat öşür gelirlerinin sancağın toplam gelirlerine oranını irdeledikten sonra üzerinde düşünmemiz gereken bir diğer konu nüfus artışları ile tarım alanlarındaki artış arasındaki ilişkidir. XVI. yüzyılın başlarından sonlarına doğru nüfus artışına paralel olarak tarım alanlarında da kısmî bir artış olduğu görülmekle beraber toprak ve nüfus arasındaki dengenin, nüfusun normalin üzerindeki artışından dolayı bozulduğu anlaşılmaktadır. Taşradan şehir merkezlerine sürekli göçler ile tüketim hacmi artmakta fakat üretim kaynakları daralmakta, sonuçta arz ve talep arasındaki denge darlık yönünde daha da kötüye doğru gitmektedir.⁴⁰ Bu durum XVI. yüzyılın sonlarına doğru devletin içinde bulunduğu buhranın en önemli sebeplerinden biri olarak mütalaa edilebilir. Sonuç olarak bu dönemde Anadolu'da levent taifesi diye anılan yersiz ve yurtsuz bir sınıfın ortaya çıktığı ve bunların da devlete karşı isyanlarda ön planda olduklarını görmekteyiz.

Akşehir sancağı dâhilinde köylerden şehirlere göçün sebeplerinden biri de, ziraat sahaları içinde iki baştan tasarruf olarak kabul edilen mâlikâne-divânî sistemidir. 1/10 tımar sahibine, 1/10 mâlikâne hissesi sahibine olmak üzere 1/5 oranında öşür bedeli tahsis olunmuştur. Böylece çiftçi aleyhine bir durum oluşmakla beraber diğer zümreler güçlerini arttırmıştır. Bu da köylünün toprağını terk etmesine sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde öşür ile birlikte alınan bir diğer vergi ise salârîyedir. Salârîye vergisi, öşrü tahsile memur olanların harman devresi boyunca kendisine yiyecek ve hayvanına yem olmak üzere, köylüden almaya selâhiyetli bulunduğu bir takım küçük zorunluluklardır. Kısaca yemlik karşılığı alınan bir vergidir.⁴¹

Salârîye vergisi öşrünün onda bir oranında toplandığı yerlerde % 2,5 veya kırkta bir oranında alınmaktadır. Böylece öşür miktarı toplam ürünün sekizde birine karşılık gelmekteydi.⁴² Bu vergi, öşrünün 1/5 gibi yüksek oranda alındığı bazı bölgelerde alınmamış, gayrimeşru sayılmıştır.⁴³ Karaman eyâleti dâhilinde mâlikâne-divânî sistemi uygulanmasına ve öşür miktarı 1/5 olmasına rağmen salârîye vergisinin alındığını kanunnâmelerden anlıyoruz.⁴⁴ Ancak tetkik ettiğimiz Akşehir sancağındaki kayıtlarda salârîye vergisine sıkça rastlanmamıştır. Üretim hesaplamalarında salârî hissesi, şayet öşürde belirtilmişse dikkate alınmış, herhangi bir açıklama yapılmamışsa dikkate alınmamıştır.

³⁹ "...Vilâyet-i Karaman'da İç-İl'den mâ'ada Konya kilesi ki buğday yedişer akça ve şa'ir kemâkân beşer akça olmak derece-i itidâle akrebirdir. Ve liva-i İç-İl'deki, onun mevrû'at gallâtı ziyâde vefretle mevsûf değildir. Buğday kilesiki bi keyl-i Konya onar akçaya ve şa'ir kilesi sekizer akçaya narh ta'yin olunmak üzere vilâyet kadıları ferden ferden imzâsıyla hüccet ve defter edüp bu canibe teslim ettiler", Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, s. 323.

⁴⁰ Sabri Ülgener, **Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti**, Ankara 1984, s. 43.

⁴¹ Lütfi Güçer, **a.g.e.**, s. 52.

⁴² Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar I**, s. 20.

⁴³ "... Ve beşte bir hâsıldan gayri sabika kırk kilede bir kile salârîye deyü alınmış. Mukaddema vilâyet kitâbet olundukta bid'attır deyü ref olunmuş. Vâkıa salârîye yalnız öşür alınan yerlerde lazım olub liva-i mezburda ziraat olunan gallât beşte bir kasım olunmağla salârîye teklif olmamaya", Ömer Lütfi Barkan, **Kanunlar**, s. 115.

⁴⁴ "... Sahib-i arz öşrünü ve salarlığın aldıktan sonra sahib-i raiyyet dahi bir öşür ala, öşür ve salârîye gendüm ve şa'ir ve mahlut ve çavdar ve alef cinsine mahsusdur". Mehmet Akif Erdoğan, "Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri", **OTAM**, IV, Ankara 1993, s. 511-512.

Akşehir Sancağındaki Reayanın İktisadî Durumu

Osmanlı Devletinde XVI. yüzyılda bir köylü hayatta kalabilmek için en az yılda 300 kg buğday muadili tahıla gereksinimi vardı.⁴⁵ Bu miktarın kırsal nüfus tahminiyle çarpımı bize gereken asgarî tahıl miktarını verecektir. Kayıtlardaki vergi mükelleflerinin 5'er kişilik aileleri geçindirdiklerini varsayarsak vergi mükellefi başına yılda 1500 kg tahıla ihtiyaç vardır.

XVI. yüzyılda Akşehir sancağı köylülerinin toplam üretimlerini hesaplamada ve bir bölgenin toplam üretiminden hâne başına düşen üretimi çıkarmada Bruce McGowan'ın tatbik ettiği ve aynı zamanda Mehmet Öz'ün de Canik sancağı araştırmasında kullandığı⁴⁶ tüm üretimi, ekonomik buğday muadiline (e.b.m.) dönüştürme ve bütün üretimin e.b.m. olarak bulunduğu sistemi uyguladık.

Bu sistemde Mehmet Öz, Bruce McGowan'dan farklı olarak 1 kg arpanın 0,7 kg buğdaya eşit olmasını kullanmayarak dönüşümlerde tahrir kıymetlerini baz almıştır.⁴⁷ Biz de çalışmamızda 1539 ve 1584 tarihlerinde buğday ve arpa için verilen 7 ve 5 tahrir kıymetleri karşılığında 0,714 çarpanını kullandık. Böylece toplam ürünü buğday cinsinden hesaplayabildik. 1502-1518 ve 1524 tarihlerinde buğday ve arpa el galle lafzıyla tek bir kalemde mütalaa edilmiştir.

Bir yöredeki toplam üretimden hâne başına üretimi çıkarmak için, evvelen, hububatta toplam ürünün üçte birinin tohum olarak toprağa döndüğü varsayılmıştır. Daha sonra elde edilen miktar yöredeki oşür oranı ile çarpılıp tahminî üretime ulaşılmaktadır. Bunun hububatta yüzde 10'unun değirmen kayıplarına gittiği varsayılır. Toplam hâsıl kilograma çevrilir ve hâne sayısına bölünerek hâne başına düşen üretim bulunmaktadır. Oşür miktarı toplam üretimden çıkarılırken oşür tohum ve değirmen kayıplarından önce alındığı varsayılmaktadır.⁴⁸

1502 tarihinde Akşehir'de 2267 kg, Ilgun'da 2507 kg, İshaklu'da 2218 kg, Çimen-İlde 1717 kg e.b.m. hâne başına üretim görülmektedir. 1518 tarihinde Akşehir'de 1879 kg, Ilgun'da 1499 kg, İshaklu'da 2128 kg, Çimen-İli'nde 1468 kg e.b.m. hesaplanmıştır. 1524 tarihinde ise Akşehir'de 1710 kg, Ilgun'da 1421 kg, İshaklu'da 1903 kg, Çimen-İlde 1382 kg e.b.m. hâne başına üretim hesaplanmıştır. Yukarıda birbirine çok yakın olan üç tahririn değerlerini değerlendirecek olursak, ortalama hâneyi 5 olarak kabul ettiğimizde Bruce McGowan'ın kişi başına 300 kg ekonomik buğday muadili hesabına göre ilk tahrirde tüm yerleşim birimleri asgarî geçim seviyesinin üzerinde bir ekonomik duruma sahip idi.

1518 tarihinde ise Çimen-İli nâhiyesini 293 kg e.b.m. hariç tuttuğumuzda diğer yerleşim birimleri asgarî geçim seviyesinin üzerindedir. 1524 tarihinde Çimen-İli 276 kg, Ilgun 284 kg ekonomik buğday muadili üretimi hariç tutarsak, Akşehir ve İshaklu'da asgarî geçim seviyesinin üzerinde bir üretim mevcuttur. Çimen-ili nâhiyesi ile Ilgun kazâsında, Mehmet Öz'ün kullandığı 250 kg⁴⁹ e.b.m. asgarî geçim seviyesini baz alırsak, bu bölgelerde asgarî geçim seviyesinin üzerinde değerlendirilebileceklerdir. Akşehir sancağı genelinde ise 1502'de 2255 kg, 1518'de 1774 kg, 1524'te 1628 kg e.b.m. asgarî geçim seviyesi hesaplanmıştır. Bu rakamlar da sancak ortalamalarının hâne başına 250 ve 300 kg olarak kabul edilen değerlerin üzerinde olduğunu göstermektedir.

⁴⁵ Bruce Mc. Gowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579), *Archivum Ottomanicum*, I, s. 139-196.

⁴⁶ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 112-115.

⁴⁷ Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 113.

⁴⁸ Mehmet Öz, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", *OA*, XVII, İstanbul 1997, s. 83.

⁴⁹ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 114.

1539 ve 1584 tarihlerinde ise hâne sayıları kaydedilmeyip nefer sayıları ile iktifa edilmiştir. 1539 ve sonraki 1584 tahrirlerinde mevcut olan kayıtlarda Akşehir sancağı genelinde nüfus önemli oranda artmasına rağmen tarım alanları ve hububat üretimi nüfusa doğru orantılı bir şekilde artış göstermemiştir.⁵⁰ Bunun doğal bir sonucu olarak da nefer başına düşen e.b.m. asgarî geçim düzeyinin altında üretim rakamlarına düşülmüştür.

1539 tarihinde Akşehir'de 787 kg, Ilgun'da 585 kg, İshaklu'da 586 kg Çimen-İlnde 711 kg nefer başına düşen ekonomik buğday muadili üretim hesaplanmıştır. 1584'te nüfus artışı 1539'a göre neredeyse % 100 oranında gerçekleşmiş, fakat bir önceki tahrire göre üretim miktarları sadece % 20 artış göstermiştir. Dolayısıyla kişi başına üretim 100 kilogramın dahi altına düşerek Akşehir'de 483 kg, Ilgun'da 454 kg, İshaklu'da 303 kg, Çimen-İlnde 460 kg nefer başına e.b.m. üretim gerçekleşmiştir. 1539 ve 1584 tarihlerinde Akşehir sancağı genel ortalamalarına baktığımızda ilkinde 690 kg, ikincisinde 439 kg e.b.m. üretim miktarları görülmüştür.

Bu rakamları 1576 tarihinde Canik sancağındaki yerleşim birimleri ile mukayese edecek olursak, Bafra'da 1302, Samsun'da 1373, Arım'da 1048, Kavak'ta 1010, Terme'de 738, Ünye'de 645 ve Satılmış'ta 554 kg⁵¹ hâne başına düşen e.b.m. üretim miktarı gerçekleşmiştir. Bu rakamlar Akşehir bölgesinden oldukça yüksek rakamlardır. Bununla beraber Akşehir sancağı yerleşim birimlerindeki birbirlerine yakın olan rakamlar, Canik sancağı yerleşimleri için geçerli değildir. Görüldüğü gibi Bafra ve Satılmış'daki üretim rakamları birbirinden çok farklıdır.

Yukarıda XVI. yüzyıl Akşehir sancağı köylülerinin refah durumları ile alâkalı bazı değerlendirmeler gerçekleştirdik. Fakat bu değerlendirmeleri yaparken olabildiğince ihtiyatlı olmakta fayda vardır. Tetkik ettiğimiz tahrir defterlerinde tespit ettiğimiz bazı problemler mevcuttur. Örneğin, XVI. yüzyılda defterlerin tertip edilme sürecine baktığımızda, yüzyılın ilk yarısıyla alâkalı toplam dört defter mevcut iken, yüzyılın ikinci yarısıyla ilintili sadece bir defter mevcuttur. Bu durum yüzyılın tamamı ile alâkalı değerlendirmelerimizin daha sağlıklı olmasına bir mâni olarak görülebilir. Keza 1539 ila 1584 yılları arasındaki 45 yıllık süreci baz alarak yaptığımız değerlendirmeler ve bu tarihler arasındaki nüfusun gelişimi, ürünlerin yıllara göre artış ve azalış miktarları gibi hususlarda yaptığımız incelemelerde bir eksiklik olabileceği ihtimali bizi düşündürmektedir.

Köylerdeki vergi ünitelerine baktığımızda ise bağ ve bağçe, keten ve kendir, meyve ve ceviz tetkik ettiğimiz tüm tahrir kayıtlarında tek bir kalem altında gösterilmektedir.⁵² Buğday ve arpa ise 1502, 1518, 1524 tarihli defterlerde el-galle lafzıyla bir arada kaydedilmiş iken 1539 ve 1584 tarihli kayıtlarda ayrı ayrı kaydedilmiştir. Bu durumda XVI. yüzyılın bütününde hem buğday ve arpanın hem de ifade ettiğimiz diğer ürünlerin vergi gelirlerini tek tek takip etmek imkânsız bir hâl almaktadır.

Akşehir sancağında buğday ve arpanın ayrı ayrı kaydedildiği 1539 tarihli kayda baktığımızda gözümüze çarpan bir husus, buğday ve arpa üretimine ait rakamların birbirine oranıdır. Nedense birçok köyde buğday üretiminden alınan öşür miktarları, arpadan alınan öşürle bire bir aynıdır. Örneğin 1539 tarihinde Akşehir kazâsına tâbi 58 köyden 33'ünde aynı miktarda buğday ve arpa öşrü kaydedilmiştir. Bu durum sancağın diğer kazâlarında da bu kadar yüksek oranda olmasa bile

⁵⁰ Osmanlı Devleti'nde nüfus artışı ile ekilebilir toprak artışı arasındaki oranlardaki dengesizlik ve XVI. Yüzyılda ortalama hânenin kullandığı toprak miktarlarındaki azalma ile alâkalı daha geniş bilgi için Bkz. M. A. Cook, **Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600**, London 1972

⁵¹ Mehmet Öz, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", **OA**, s. 85.

⁵² Bu ürünlerin, tahrir kayıtlarında tek bir kalem altında gösterilmesine dair muhtelif araştırmalar içerisinden örnekler verilebilir. Bu husus ile alâkalı bkz. Mehmet Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, Ankara 1999, s. 96; Mehmet Akif Erdoğan, **Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1502-1584)**, İstanbul 2006, 218-220.

buna yakındır. Bir kazâya bağlı köylerde buğday ve arpa üretimi arasında bu derece benzer bir oran bulunması tabii bir şey değildir. Bu durum iki hususu akla getirmektedir. Ya buğday ve arpa üretimi konusunda merkezî ve planlı bir ziraat söz konusudur ya da defterlerdeki rakamlar subjektif ve sadece vergileri sembolik olarak tespit eden rakamlardır.

1584 yılı tahririne baktığımızda ise, buğday ve arpa üretimine ait rakamlar arasındaki benzerlik önemli oranda azalmıştır. Bu tarihte Akşehir kazâsına tabi 60 köyden sadece 14'ünde iki ürünün öşür miktarları benzerdir. Bununla beraber 1539 tahririnde buğday ve arpanın kile miktarları sonu 0 ve 5'li yuvarlak rakamlarla biterken, 1584 tarihli defterde küsuratlı rakamlar kullanılmıştır.

Bu şartlar altında 1584 tarihli defterin daha güvenilir olduğunu düşünebiliriz. Fakat sancağa ait toplam vergi hâsıllarına baktığımızda durumun bu şekilde olmadığı açıktır. Defterde buğday ve arpa miktarlarında gösterilen hassasiyet toplam vergi yekûnlarında gösterilmemiştir. Bu tarihe ait vergi yekûnlarının hemen hepsi 4000, 6000, 8000 gibi yuvarlatılmış rakamlardır. Bu tarihteki vergi hâsıllarına daha dikkatli baktığımızda sayısal değerlerdeki benzerlik de dikkat çekici ve aynı zamanda rahatsız edicidir. Farklı köylere ait rakamların 3000, 3500, 4000 gibi çoklukla tekrar edildiği görülmektedir. Defterlerdeki rakamların net olmayan tahminî rakamlar olduğunu ve son üç yılın ortalamaları olduğunu bilmemize rağmen, bazı rakamların sıklıkla tekrarlanması kanaatimizce tahminlerdeki vurdumduymazlığın bir işareti olarak yorumlanabilir.

Burada, tahrir kayıtlarında üretilen mahsuller ile alâkalı defterleri derleyen tahrir eminlerinin, ziraatle daha çok herhangi bir köyün vergi gelirini tespit maksadıyla ilgilendiklerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Tahrir defterlerinin tutuluş amacının öncelikle malî düşünceler olduğu malûm olması hasebiyle, tahrirlerde kayıtlı verilerin imkân dâhilinde test edilmesi ve güvenilirliklerinin belirlenmesi şarttır. Bu gerçekleştirilmeden eldeki verilerle istatistikî analizlere kalkışmak ve mukayeseli çalışmalar yapmak araştırmacıyı şüpheli sonuçlara götürür.⁵³

Çalıştığımız dönem ile ilgili kadı sicilleri ve cizye defterleri mevcut olmadığından bu kaynaklardan istifade edemedik. Mühimme defterlerinden ise kısmî olarak yararlandık. Tahrir defterlerindeki bazı problemleri tamamlayıcı ve destekleyici içeriğe sahip kanunnâmeler bize oldukça yardımcı oldu. Verilerin güvenilirliğini test etmeye çalıştık. Mevcut kanunnâmeler problemlerin tanınması için en faydalı kaynaktır. Çünkü salt kanunnâmelerin varlığı bile problemlerin bir kısmının mahallî olduğuna işaret etmektedir.

Bununla beraber, Evliyâ Çelebi ve Kâtip Çelebi gibi seyyahların eserlerindeki Akşehir tasvirlerinden de istifade ederek, mufassal defterlerle mukayese etmek suretiyle tahrir defterlerindeki verileri test etmeye çalıştık. Hem Kâtip Çelebi hem de Evliyâ Çelebi Akşehir'i tasvir ederken dağlardan inen bol sularla sulanan bahçeler içine kurulmuş, ağaçlık ve yeşil bir şehir olarak tasvir ederler.⁵⁴ Gerçektende XVI. yüzyıl mufassal defterlerini tetkik ettiğimizde özellikle Akşehir kazâsında bağ, bahçe ve bostan gibi vergi kalemlerinin, sancak hâsılatı içinde hatırı sayılır bir yekûn teşkil ettiğini müşahede ediyoruz.

Mufassal defterlerin bulunmadığı durumlarda icmâl defterlerinin bazı açıklıkları giderebileceği bilinmektedir. Gerek nüfus ve hâsıl icmâli diyebileceğimiz türdeki, gerekse timar icmâli şeklindeki defterler hayati önem taşırlar. Evkaf defterleri de tamamlayıcı mahiyette bilgilere

⁵³ Kemal Çiçek, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanılmasında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *TDA*, Sayı: 97, s. 94-95.

⁵⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Haz: Mümin Çevik, I, İstanbul (tarihsiz), s. 765; Katip Çelebi, *Cihânnümâ*, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul 1144, s. 619.

sahiptir.⁵⁵ Fakat Akşehir sancağı icmâl ve evkaf kayıtlarını tetkik ettiğimizde hem icmâl defterlerin hem de evkaf defterlerinin tertip periyotları, mufassal defterlerle örtüşmemektedir. XVI. yüzyılda mufassal defterin bulunmadığı 1539-1584 arasında ne evkaf ne de icmâl defteri bulunmaktadır.

Tüm bu yukarıda sıraladığımız şartları bir araya getirdiğimizde, Akşehir sancağındaki genel ekonomik yapının tahlilinin, ne kadar güçlü bir analize ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Osmanlı devrinde Akşehir; yerşekilleri, iklimi, su kaynakları, tarım alanları ve ulaşım gibi bazı faktörlerin uygunluğuna bağlı olarak önemli bir merkez haline gelmiştir. Bununla beraber XVI. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz havzasında ve Osmanlı Devleti genelinde müşahade edilen nüfus artışlarının Akşehir sancağında da meydana geldiği gözlenmiştir. Bu nüfus artışının tersine, Akşehir sancağında hububat üretimi ise önemli miktarda azalmıştır. Bunun doğal sonucu olarak yüzyılın başında sancak genelindeki üretim, reyanın ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılarken yüzyılın sonlarına doğru bu durum tersine dönmüş ve köylü kendi temel gıda ihtiyacını dahi karşılamakta zorlanmıştır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında çiftliklerin sayısının azalması ve nim çiftlik sayılarında görülen önemli artışlar nüfus artışlarının sonucudur. Buna paralel olarak üretim verimliliğindeki düşüşler, halkın huzursuzluğuna sebep olmuş, bu durum reyanın şehirlere göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Şehirlere yönelen vasıfsız konumdaki reaya, XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı da devlete karşı başlayan isyan hareketlerinin önemli bir sebebinin oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a) Tahrir Defterleri

Nr. 40, 455, 399, 415

b) Mühimme Defterleri

Nr. 11

B- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi

a) Tahrir Defterleri

Nr. 104

C- Konya Mevlânâ Kütüphanesi

M. Ferit Uğur Ktp. Nr. 1.174.

II- Kaynak Eserler

EVLIYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, Haz: Mümin Çevik, I, İstanbul (tarihsiz), s. 765.

KATİP ÇELEBİ, *Cihânnümâ*, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul 1144.

⁵⁵ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD*, XXII, (1991), s. 433.

III- Araştırma ve İncelemeler

- AKGÜNDÜZ Ahmet, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, İstanbul 1991.
- BARKAN Ömer Lütfi, “Çiftlik”, **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler**, I, İstanbul 1980 s. 789-797.
- BARKAN Ömer Lütfi, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar I**, İstanbul 1943.
- BATMAZ Eftal Ş, “XV-XVI. Yüzyıl Sancak Kanûnnâmelerine Göre Osmanlı Devletinde Tahlil Üretimi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 23, S. 36, Ankara 2004, s. 35-41.
- BRAUDEL Fernand, **Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV- XVIII. Yüzyıllar**, Ankara 1993.
- COOK M. A., **Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600**, London 1972.
- ÇINAR Hüseyin-GÜMÜŞÇÜ Osman, **Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası**, Ankara 2002.
- ÇİÇEK Kemal, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanılmasında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, **TDA**, S. 97, s.93-111.
- DARKOT Besim, “Akşehir”, **İA**, I, s. 277.
- ERDOĞRU Mehmet Akif, **Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1502-1584)**, İstanbul 2006.
- ERDOĞRU Mehmet Akif, “Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri”, **OTAM**, IV, Ankara 1993, s. 467-516.
- ERTAŞ Mehmet Yaşar, **XV. XVI. Yüzyıllarda Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) Kazası**, İstanbul 2007.
- ERTÜRK Volkan, **XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı**, İstanbul 2011.
- GOWAN Bruce Mc., “Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)”, **Archivum Ottomanicum**, I, s. 139-196.
- GÜÇER Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tâbi Olduğu Kayıtlar”, **İFM**, XIII/1-4 (1952), s. 79-98.
- GÜÇER Lütfi, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, **İFM**, XI/1-4 (1949-1950) s. 397-416.
- GÜRAN Tefvik, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, İstanbul 1988.
- İNALCIK Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul 2003.
- İNALCIK Halil, “Çiftlik” **EI**, II, 1965, s. 32-33.
- İNALCIK Halil, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, **Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1993, s. 1-14.
- İNALCIK Halil, **H. 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, Ankara 1987.
- KARACA Behset, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası**, Isparta 2009.
- KONYALI İbrahim Hakkı, **Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir Tarihi, Turistik Klavuz**, İstanbul 1945.

-
- ŞAHİN İlhan, "Akşehir", **DİA**, II, İstanbul 1989, s. 298.
- ÖZ Mehmet, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma" **OA**, XVII, İstanbul 1997, s. 77-90.
- ÖZ Mehmet, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, Ank. 1999.
- ÖZ Mehmet, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Anadolu'nun Sosyal Tarihine Dair Araştırmalar: Genel Bir Değerlendirme" **Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan 1999**, Konya 2000, s. 525-531.
- ÖZ Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", **VD**, XXII, (1991), s. 429-439.
- ÖZEL Oktay, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Hariç Raiyyet", **TDA**, 43, İstanbul 1986, s. 159-171.
- SOLAK İbrahim, **XVI. Yüzyılda Zamantu Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, Konya 2007.
- SOLAK İbrahim, **XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)**, Ankara 2004.
- ÜLGENER Sabri, **Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti**, Ankara 1984.
- Wolf-Dieter Hütteroth-Kamal Abdulfattah, **Historical Geography of Palestina Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century**, Erlangen 1977.
- YÖRÜK Doğan, **XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)**, Konya 2005.
- YÖRÜK Doğan, **XVI. Yüzyılda Ereğli Kazası**, Konya 2009.